

MISKOLCZY AMBRUS

Emil Cioran útja a gyermekkori paradicsomból „A kétségbeesés csúcsai” felé

Cioran (1911–1995) már jó másfél évtizede divatba jött. Mítosza van. Ennek ápolására is kitalálta a *Privatdenker* önminősítést. Valóban rendhagyó jelenség. Sok példa akad arra, hogy valaki nem anyanyelvén tesz szert világhírré az írástudók világában. Viszont olyan esetről nem tudni, hogy valaki anyanyelvét szenvedélyesen és látványosan megtagadja. Márpedig Emil Cioran ezt tette. 1947-től 1989 decemberéig – tüntetően – nem volt hajlandó románul beszélni, csak bizalmas körben, franciául írt, haza is, testvérének, barátainak – bár románul is olvasott; miközben hazátlannak minősítette magát. Élete jól szerkesztett forgatókönyvnek tűnik, a színeváltozások egymást követik. Spontán lázadás a világ ellen, majd fasisztoid politikai elkötelezettség vállalása, végül annak megtagadása, közben állandó perlekedés Istennel, akiben nem hitt. Úgy poétizálta át az uralkodó rossz közérzetet, hogy kicsit mindenki magára ismerhet benne, vagy legalább egyfajta empatikus borzongással olvashatja gyilkos – embert és korát kárhoztató – megnyilvánulásait. A gnózis híveinek tetszhet az, ahogy a fizikai és testi világot a rossz isten művének minősíti, a buddhisták csodálhatják a buddhizmussal szembeni empátiáját, az öngyűlölők az öngyűlölet átesztétizálását, meghasonlott egyetemi emberek azt a kijelentést, hogy „az egyetem imbecillisek kloákája – az egész világon”.¹ Öngyilkosjelölteket halálkultuszával gyógyított ki szándékukból. Mitterrand, a köztársasági elnök is kereste a találkozást vele, amit mogorván hártott el, viszont látogatóival, akik műve iránt érdeklődtek, kifejezetten szívélyes volt. Első román műve „A kétségbeesés csúcsain” 1934-ben jelent meg, aztán 1949-ben első francia művével, *A bomlás kézikönyvével* elindult a népszerűség csúcsai felé. Meg is érkezett. 1995-ben a Gallimard Kiadó majdnem kétezer oldalas kötetbe foglalta Cioran öt ifjúkori román és tíz francia könyvét.² Aztán Cioran bekerült a klasszikusok sorozatába, a Pléiade-ba,³ és megjelent a francia Pléiade mintájára készült román „Alapvető művek” sorozatban is.⁴ Mindent kiadtak, még azt is, amit Cioran nem akart (volna). És immár művei elérték az egymillió példányszámot.⁵ Magyarul is sok mindent kiadtak tőle. És szeretjük őt, mert, ha olykor némi gyűlölettel nyilatkozott rólunk, abban több volt az öngyűlölet és némi csodálat, amit aztán egy-egy megjegyzéssel megkontrázott. Például: „A magyarok conquistador nép, amely odajutott, hogy disznókat hizlal. Példátlanul félrecsúsztak.”⁶ Írta ezt a '30-as évek derekán, miközben ő maga is a félrecsúszásban tetszelgett. Az 1956-os forradalmat is ebben a szellemben magasztalta és temette. Olykor szidott minket, olykor magasztalt, éspedig az 1970-es években, amikor látnia kellett, hogy az otthoniak egyre rosszabbul élnek, míg Magyarországon jobban mentek a dolgok. „Ady – írta 1971-ben – »magyar átokról«” beszél. De mi ez a román mellett? Magyarország létezik vagy létezett, Románia nem létezett és nem létezik. Ezért Ady

mondásával kapcsolatban csak »román átokról« lehet beszélni.⁷ 1977-ben már „magyar és román keveréknek” nevezte saját magát.⁸ Aztán miután Erzsébet királynő sorsa kezdte érdekelni, a királynő magyarbarátságát is magáévá tette, amikor arról beszélt, hogy „van valami sajátos magyar szomorúság... Egyébként Európában három féle szomorúság létezik: orosz, magyar, portugál. Engem leginkább a magyar vonz, hiszen Ausztria-Magyarországon születtem.” Érthető szerinte Sissi magyarbarátsága, viszont a magyar sovinizmus okozta a Monarchia vesztét.⁹ „A legmelankolikusabb nép, amelyet ismerek, a magyar, ezt a cigányzene bizonyítja. Ennek varázsa a fiatal Brahmsot is hatalmába kerítette. Innen művének ellenállhatatlan bája.”¹⁰ Az ő műve a szarkazmus magasiskolája, a világ elveszett bájának a fájdalma hatja át. És ezt először is gyermekkorra magyarázza.

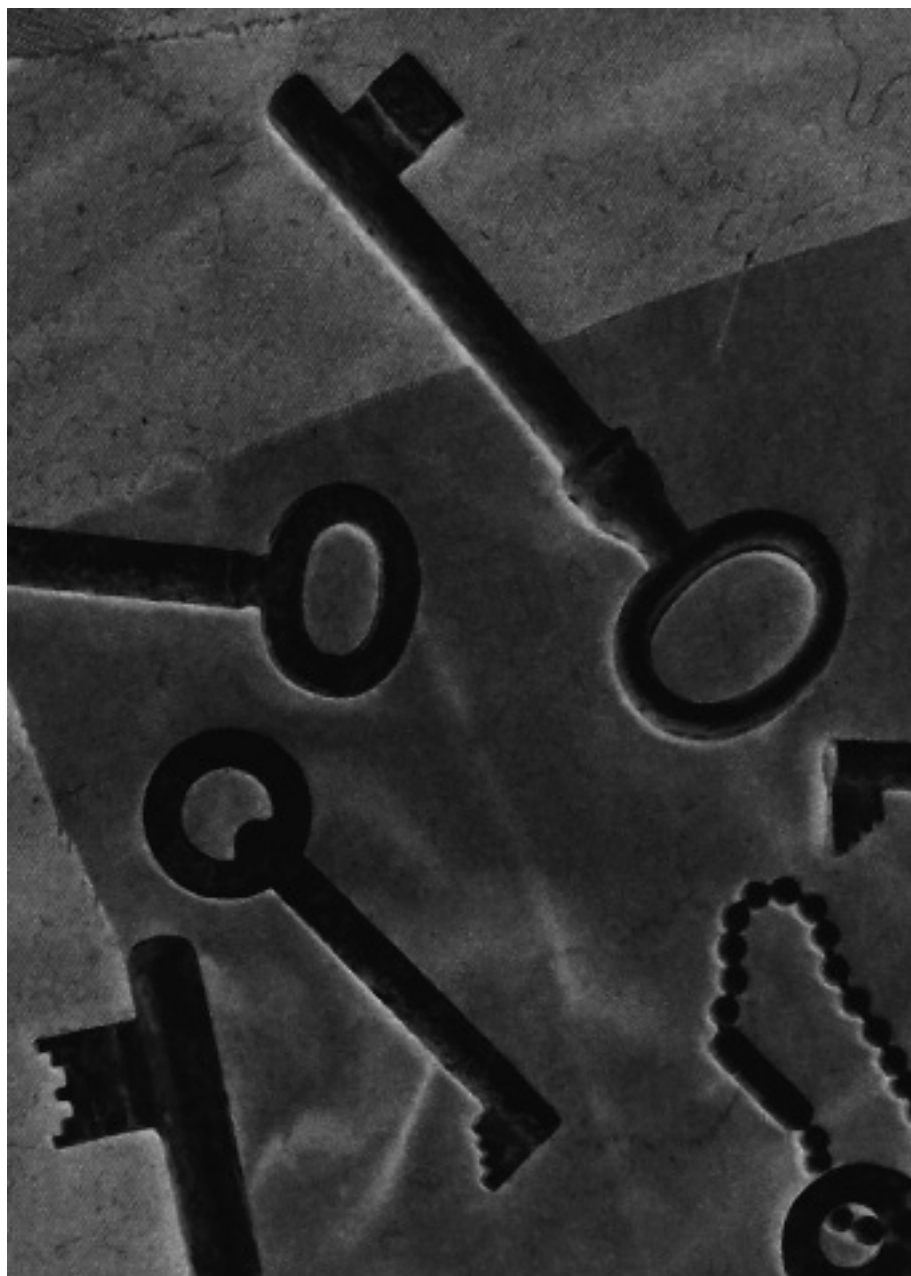
A GYERMEKKORI PARADICSOM

Emil Cioran 1911-ben született – Nagyszeben mellett – Resináron, többezres létszámú román faluban, amely a maga módján városias vonásokat hordozott. Apja, Emilian Cioran ortodox lelkész. Anyjáról – Elvira Comaniciuról – elterjedt a fáma, hogy magyar, bárónő, akit szülei kitagadtak, mert román pópához ment volna férjhez. (A svájci sajtóban pedig egyszer arról írtak, hogy a papa a magyar báró.¹¹) Hogyan keletkezett a hír – ezt maga Cioran sem tudta, mint ezt művének egyik legkiválóbb szakértője, Dan C. Mihăilescu jelezte nekem. Van, aki azért fogadja el, hogy lehet valami a magyar „beütés”-ben, mert a románokról kritikusan írt. Más szóval az öngyűlölet forrása a magyar mama. Megvallom én nem ezért adtam ennek a magyar arisztokrata leágazásnak némi esélyt. Hanem éppen a párizsi remetéhez közel kerülő filozófus, Gabriel Liiceanu tévedése vezetett félre, engem és másokat. Ő ugyanis azt állította, hogy az anyai nagyapa, aki alsó-venicei (Fogaras megye) jegyző volt, szolgálataiért báróságot kapott.¹² Márpedig Comaniciu báró nincs. Még akkor sem, ha ez a báró nagypapa nem hiányzik egyetlen Cioran életrajzból sem.¹³ Viszont a pletykáknak van némi alapja. Báró Kemény Simon, aki 1870-ben született, a világháború után kitagadta lányát, mert annak férje, Iosif de Fay lelkesen csatlakozott az új román rendszerhez, és fia, Ștefan J. Fay aztán – az irodalmi közepszerűség egyik kiváló képviselője – kultúra és nyelv révén vallotta magát románnak, és védelmezte a Hazát az őt befeketítő ellenségtől.¹⁴ Többek között Cioranra is gondolhatott. Az anya báróságát viszont Aurel Cioran is vallotta; mondta is, otthon is időnként így nevezték anyjukat, aki bárónőként viselkedett. Akkor sem hittem, de hallgattam. Miután a régi Fogaras vidék társadalmával jó magam is foglalkoztam,¹⁵ úgy véltem, lehet, boér családról van szó. 1623-ban egy Comaneciu Bethlen Gábortól kapott boérságot. Gondoltam, a báróság legendájának eredete abban rejlik, hogy valaki összetévesztette a boért a báróval, hiszen a latin boer ragozott alakja már jobban emlékeztet a báróra, különösen a tárgyeset: boeronem. Csakhogy egy helytörténeti monográfiából kiderült, Fogaras-vidéken mindenkinek volt ragadványneve. Elvira Cioran a bárónőt kapta, miután szülőfalujában, Venicén apját bárónak nevezték.¹⁶ Ő pedig onnan hozta magával Resinásra a bárónő (baroniță) ragadványnevet, amelyet szó szerint vettek, Aurel Cioran ragaszkodott is hozzá. Talán Emil Cioran tudta, de nem akarta elrontani öccse örömét, de amikor 1990 után Párizsban

Aurel neje előszedett egy szalvétát a bárói koronával és Cioran élettársának, Simone Bouénak büszkén megmutatta, és aztán ez a liftben „tessék báró úr” szavakkal előre engedte az „urát”, akkor ez csak annyit mondott románul: „Menj az ördögbe!”¹⁷ Ez pedig az erdélyi románoknál súlyos kijelentés. (Al. Vaida Voevod szerint az ilyen mondás az erdélyiek kérlelhetetlenségét tükrözi, míg a Kárpátokon túli románoknál a női nemi szervek emlegetésében van valami bensőséges, és arra utal, hogy az illetőnek, akit olyasmibe küldenek, még érnie kell.¹⁸)

A családi légkör kifejezetten nemzeti volt. Apja, Emilian kisebb-nagyobb helytörténeti cikket írt és közölt. A lelkész különben is a román világ karizmatikus figurája volt. Andrei Mureșanu 1848-i nemzeti dala: az *Ébredj román! népvezére*. Ebben a szent sereg élén ott állnak „a papok keresztrel az élen”. Aztán a polgárosodás úttörői. Apja a helyi hitelszövetkezet könyvelője volt és a kézműves egyeslet elnöke. Ő vezette be az elektromosságot a községbe.¹⁹ Az érem másik oldala, hogy a papok fiai nem egyszer felláztak a papi mesterség formalizmusa ellen. Lucian Blaga apja ezt már maga megtette, amikor a templomban David Strauss Krisztus istensége ellen írt könyvét olvasta. De míg Blaga még beiratkozott a teológiára, Emil Cioran az asztali imádságot is úgy kerülte, ahogy tudta. Pedig apja igazán híven szolgált. Esperes is lett. Megértő, bölcs ember lehetett. Némi lekicsinyléssel emlékezett az öreg Cioran arra, hogy apja „hívó volt, de nem fanatikus, ez volt az ő papi mestersége”.²⁰ Apja viszont – állítólag – élete végén – az 1950-es évek megaláztatásainak teljében – elvesztette a hitét – és ez már megrázta a fiút.²¹ Anyja nem is volt hívő.²² A gyermek Cioran sokáig tartotta magát a formákhoz, de nyolcéves korában történt valami: apja hangosan olvasott fel anyjának, és a kisfiú meghallotta az olvasmányból azt, ahogy Raszputyin apja saját fiát azzal biztatja Moszkva meghódítására, hogy nincs mitől tartani, „mert Isten egy vén disznó”. Ez – emlékezik magának Cioran – „felszabadított”.²³ Irodalmi formába stilizálva: „megrendülésem különös öröm követte, nem merném mondani, perverz”.²⁴ De vajon nem utólagos perverzítés ez, életfilozófiáját legitimáló, bár biztosan belejátszott ennek kialakulásába. A gyermekek szívesen kultiválják a tagadás örömét. Cioran nehezen viselte az érzelmi kötődések terhét, ugyanakkor család szerető volt.

1992-ben így emlékezett Cioran: „Apám és anyám sokat szenvedtek. Már kiskoromban tudtam ezt, amikor megkezdődött az ima eltűntem, elrejtöztem a konyhában, vagy ahol tudtam. Apám észre is vette, hogy kerülöm az ilyen alkalmakat. De látván szüleim szenvedéseit, azt kérdeztem magamtól, mire jó a hit, ha az ember örökké csak áldozat. Szüleim soha nem láttak vidámnak. Mennyit szenvedett apám és mi mindenben ment keresztül [...] testvéremet hét évre bezárták, üldöztek, a sors nem nagyon kímélt.”²⁵ Apját az első világháború alatt Sopronba internálták, anyját Kolozsvárra. Közben, még 1916-ban – a német csapatok elől – anyja a három gyermekkel egy időre még Romániában keresett menedéket,²⁶ de erről Emil Cioran nem beszélt. Aurel viszont elmondta, őt egy tiszt vitte magával, és úgy elkeveredtek, hogy csak három nap múlva sikerült anyjának megtalálnia őt. 1918-ban jöttek haza, és akkor internálták a szülőket. „Ezek az események, amelyek traumatizálták gyermekkorunkat, magyarázzák Emilnek a katonai szolgálattól való irtozását.”²⁷ De ezt a csapást némileg szépítette és feledtette az idő. Sőt, Cioran egyszer éppen azt tartotta élete „az eszményi időszakának”, amikor szülei távolra kerültek, és a nagymama vigyázott rájuk; azt tehettek, amit akartak.²⁸ Apja egyébként nem gyűlölte a

magyarokat.²⁹ A Monarchia federalizálásának volt a híve. Szívesen olvasott magyarul is, például – emlékszik Cioran – Prohászka Ottokárt.³⁰ A katonai szolgálatot pedig aligha ezért gyűlölte, míg a militarizmust egy ideig lelkesen magasztalta...

Cioran gyermekkorát boldognak, nagyon boldognak minősítette. Tízéves koráig élhetett „ebben az átkozott és csodálatos Resináron,” – ahogy egyik gyermekkori játszópajtásának szülőfaluját jellemezte.³¹ Mert „ha a szónak: paradicsom van értelme, akkor az életem e korszakára illik” – vallotta bátyjának 1971-ben.³² „Ha szomorú gyermekkorom lett volna, sokkal derűsebb gondolataim támadtak volna. De mindig is éreztem a különbséget gyermekkorom és a között, ami utána következett. Ez, valamiféleképpen, belülről szétrombolt engem” – nyilatkozta 1978-ban, amikor a gyermekkor már számára valamiféle preegzisztenciának tűnt, előéletnek. És mintha ez lenne minden baj forrása. „Ha szomorú gyermekkorom lett volna, sokkal optimistább lennék” – mondta a 67 éves Cioran. „De öntudatlanul is állandóan éreztem ezt az ellentétet, ellentmondást a gyermekkorom és a között, ami után történt.”³³ Amikor viszont még nem találta meg a helyét Párizsban, megvallotta magának, hogy gyermekora emléke csodálatos, „de illúzió gyümölcse”. Rémálmai gyermekkoriak, a gyermek pedig közelebb áll az ősi félelemhez, mint a felnőtt.³⁴ Erről nem beszélt, de arról igen, hogy öt éves korábban egyszer olyan „elviselhetetlen szorongás” tört rá, hogy minden, ami körülötte volt, megmerevedett, ő maga kiürült, később úgy érezte, akkor az az egzisztenciális unalom fogta el, amely az ember magányosságának tudatosítása.³⁵ Volt olyan időszak, amikor csak homályosan emlékezett: „Nagyon fiatal voltam, szinte még gyermek, amikor megismertem a semmi érzését, olyan megvilágosodás nyomán, melyet nem tudok meghatározni.”³⁶ Máskor még az órát is tudta, azt, hogy délután pontosan háromkor tört rá ez az érzés, amelyet később fogalmazott meg, amelynek során az idő elvált a léttől. Ez az unalom. Körülírásában nagy példák segítettek. Madame de Sévigné szerint az unalom: a nem folyó idő; Chateaubriand Heideggerhez hasonlóan határozza meg az unalmat: a létező érzékelése. Cioran szerint egyike a legborzalmasabb tapasztalatoknak.³⁷ Olyan, mintha az embert kivetné magából az idő.³⁸ Az unalom időszony, félelem az időtől, az idő kinyilatkoztatása, az idő tudata.³⁹ Ha erről az élményről írt, és tette ezt 1985-ben Leopardi műveinek előszavában, akkor pontosabban leírta az idő „külső és belső jelenlétét”; az idő „bennem volt és rajtam kívül, mindkét esetben ellenséges feszültségként hatott, mint villámgyors kiűzetés a paradicsomból, és mindenekfölött, kimeríthetetlen úr”.⁴⁰ És a példákat az unalomhoz talán csak azért sorolta fel, hogy éreztesse, a létélményhez nem kell filozófia és annak zsargonja. Az idős Cioran, aki meguntta Heideggert, azt érzékeltette, hogy már gyermekként fölébe emelkedett az egzisztencialista filozófiai spekulációknak, és jobban megjeleníti azt, amit Sartre Roquentinje, *Az undor* hőse elmond, amikor egy fa gyökereinek láttán unalmában hányingert kap a léttől.

Cioran csak később tudatosította ennek a gyermekkori pánikreakciónak a jelentőségét, amelyet úgy tekinthetünk, mint belépőt a filozófiába, mielőtt filozófiára és annak megtagadására adta volna a fejét. A gyermekkor ugyanis – mint egyik 1929-es feljegyzésében írta – a mesék világa, császárok és tündérek a hősei, sőt azúrba elszáryaló lovak. De erre aztán ráborul a feledés homálya.⁴¹ Nyilván tapasztalatból tudta ezt. Később soha nem beszélt ilyesmiről. De idézett feljegyzése arra utal, hogy benne tudott élni a mesék világában. Hogy milyen mesékében, nem tudni, a község

monográfusa viszont gazdag helyi mesevilágról adott számot. „Sok csodálatosat regélő historiában sem szűkölködnek a resinárok. Regéik javarész földalatti fényes palotákról, a tünderies »Feți frumoși« és »Ilene Cosinzene«-kről emlékeznek s rendszeresen szép erkölcsi tanulságot rejtenek. Legszebb regéi az ottani váromrhoz fűződnek, mely romról semmi biztosat nem tudunk. Ahol azonban a történelem fénye nem világít, ahol minden elhallgat, ott a tündérrege, a csevegő hagyomány jelenik meg, hogy a költészet búbáját csatolja e titokszerű romokhoz és mítoszi varázssal övezze körül a múltnak emléktörődékeit. A rege szerint a várat óriás építette. A vár elkészülte után a szépségtől ragyogó tündér, az óriás leánya egy szép napon lelépett a völgybe, hogy az alanti világban egy kicsit széttékinthessen. Egyetlen lépéssel leért a »Fântânele« nevű helyre, ahol szoknyájával elfogta a »Valea Călugărilor« egész vizét és lábával annyira benyomta a sziklát, hogy ott nyomdoka máig is látható. A völgyben szántóvetőket talált, akiket ekéstől, barmostól kötényébe rakott és mint valami ritka játékszereket felvitt atyja várába. Ez azonban bölcs tanáccsal utasítá vissza rendeltetésük helyére, mondva: »Vidd vissza leányom ezeket, mert nagygyá fognak válni ezek a törpék is, kíméld őket, mert haragjukkal fognak majd fizetni nekünk!«,

A másik rege szerint két óriás várat akar építeni, az egyik kisdisznódi, a másik a resinári hegyen. A resinári átszól a kisdisznódihoz, „hogy sok-e még az építeni valója: »Igenis – szól ez – van még, de remélem, hogy Isten segedelmével majd befejezem az építést holnapig.« »Minek is nekem Isten segedelme« – kérkedik a resinári, »anélkül is készen kell lennie kezem művének holnapig!« A büszke felfuvalkodott alig mondta ki ezeket a káromló szavakat, iszonyú villámlás és dörgés hallatszott és vára kártyavárként összedőlt.”⁴²

Az öreg Cioran viszont arról számolt be szívesen, hogy a temető hatott rá. „Barátja” volt a sírásó, aki adott neki egy-egy koponyát, hadd futballozzon vele kedvére. Ez a halálélmény meghatározta létélményét. 1986-ban úgy vélte, hogy ezek „a temető melletti évek biztos hatottak tudatalattimra. A halállal való eme közvetlen kapcsolat tudat alatt hatott”⁴³ – aforisztikusan fogalmazva, kb. 30 év multával ilyenformán: „Gyermekkoromban pajtásaimmal azon szórakoztunk, hogy elnézzük munka közben a sírásókat. Néha szereztünk egy koponyát, rugdostuk, mint a futball-labdát. Tiszta öröm volt, nem csorbították gyászos gondolatok. // Hosszú évekig papok közt éltem, akik ezerszer és ezerszer adták föl az utolsó kenetet, de eggyel se találkoztam, aki félt volna a haláltól. Csak később értettem meg, hogy egyetlen holttest szolgálhat valamelyest tanulsággal: az, amely bennünk készülődik.”⁴⁴

Lelkesen emlékezett még arra is, hogy a pásztorokkal barátkozott szívesen. Tetszett neki az életük. „Másik világot képviseltek, a civilizáción túlit. Senki Földjén éltek, vidáman, mintha minden nap ünnep lett volna. Az emberiség kezdete nem is lehetett olyan rossz dolog.”⁴⁵ Később az idősen emlékező Cioran kis vademberként konstruálta meg a hajdani gyermeket, „vadállatként éltem” – mondta, és ezzel alighanem tudatosan rájátszott „a jó vadember” immár két évszázados francia mítoszára.⁴⁶ És gyermekkoráról szólva még olyanokat mondott: „Alapjában véve az egyetlen valóságos világ a primitív világ, ahol minden lehetséges, és semmit sem aktualizálnak.”⁴⁷

Csakhogy a civilizáció is jelen volt Resináron. Haan Lajos békéscsabai evangélikus lelkész 1879-ben felkereste Miron Roman görögkeleti ortodox érseket Nagyszé-

benben, és aztán együtt kirándultak Resinásra. Jómódú, művelt világ tárult fel előtte: „S valóban, amit Resinárban láttam, meglepett. A falu hatezer tisztán oláh lakost számlál. A házak magasak, csinosak, tiszták, zsindellyel fedvék, a házak előtt mindenütt kőjárda és lámpák éjjeli kivilágításra. Iskolája hatosztályú, emeletes, hat tanítóval, úgy hogy minden tanító csak egy osztályt tanít. Ebben tehát többre vitték, mint mi, csabaiak, hol egy tanítóra még két vagy három osztály van bízva. Hetedik tanító egy nő, ki a leányokat női munkákra oktatja. A templom csinos, magas, tiszta. Elmentünk innen a paplakra, hol nagy meglepetésemre 6–7 száz kötetből álló könyvtárat találtam, abban Gellert, Wieland összes munkáit, Palma, Pray néhány történelmi műveit, több francia klasszikust. Az asztalon díszkötésben „Die vorzüglichsten Bilder aus der dresdner Gemaeldegallerie”. A derék pap, Barczianu Popovics Demeter (ki állítólag a Barcsay családból eredt) félév előtt meghalt, de özvegye még a paplakban lakik. Fölkértem az érseket, ki engem utcáról utcára karjain vitt, s utánunk lépegetett a többi kísérőnk, Baritziu, Puskariu sat. hogy vezessen el néhány paraszt házba. Ezt az érsek meg is tette. S itt valóban oly rendet, oly vagyonosságot, oly tisztaságot láttam mindenütt, hogy az engem meglepett. Különösen pedig egy Bukur Csorán nevű parasztgazdának házáat kell kiemelnem. A fő szobában gyönyörű pamlag és hat szék, csupa politúrozott bútor, az etagerben értékes tea és kávé service, a falakon aranykeretű ráámákba foglalt olajlenyomatok, Cambachnak ismert képei, a hunok csatája, Jeruzsálem pusztulása sat. a padlót csinos szőnyeg borította. A háziasszony közönséges parasztnő, csak oláhlul tud; ellenben a gatyás háziúr tiszta, hibátlan magyar és tiszta, nem is svábos kiejtésű német nyelven beszél. Kérdeztem, hogy mennyi földbirtoka van? S azt mondta, hogy csak 25 hold. De hát, mondom, hogyan jutott ily kevés birtok mellett ily jóléthez? S ő erre azt mondta, kereskedés által. Van vagy ezer disznaja, vagy háromezer juha. Ezeket ő Oláhországban és Dobrudzsában legelteti, hol egy darabnak egész évi legeltetése húsz krajcárjába kerül. Ezeknek egy részét azután kihízlalja a nevezett országokban olcsón, leöletti, s a húst préselt állapotban küldi a külföldre. Ily módon évenként 10–12 ezer forintot csinál.”⁴⁸

Ki volt Bucur Cioran (1825–1879)? Emil Cioran testvére, Aurel adta információk szerint ő volt a dédapjuk. Fiai: Șerban, Coman, Bucur, Aleman. Șerban pedig nem más, mint a nagyapjuk, akinek fia és apjuk Emilian 1884-ben született. Șerban testvére Coman, akinek két házasságból összesen 14 gyermek született.⁴⁹ Ugyanez az Aurel Cioran összeállított egy olyan családfát, amelyen Coman Cioran (1798–1864) 14 gyermeke szerepel, és Șerban valamint felesége nevéhez a következő megjegyzést fűzte: „nagyszüleink”.⁵⁰ A két családfelellentmond egymásnak. Ez utóbbi tűnik helyesnek. Bucur (1825. sz.) pedig a tizénnégy-gyermekes Coman (1798. sz.) elsőszülött fia, huga volt az a Stanca, aki a művelt népművelő paphoz, Sava Popovici Barcianuhoz ment feleségül.⁵¹ Bucur, akit Haan Lajos is meglátogatott, Șerbannak, Emil és Aurel nagyapjának a testvére. Coman olyan jómódra tett szert, hogy halála után 161 503 forintot hagyott hátra. Ő volt a falu hitelezője, magánbankára.⁵² Ő finanszírozta azt, hogy Andrei Șaguna Karlócára mehessen a püspökké szentelésére.⁵³ Aurel Cioran egyik 1992-es riportban Comanról, mint nagyapjáról beszélt, aki vegyeskereskedést is tartott fenn, édességekkel kedveskedett neki és a kis Emilnek.⁵⁴ Úgy tűnik, rosszul emlékezett, és tette ezt, akarva-nem akarva, de nem ok nélkül. Érdekes, hogy az ősök érdemeit oly lelkesen emlegető újabb írásokból hiányzik egy fon-

tos mozzanat: Bucur Cioran 1848-ban – amikor még a gimnázium ötödik osztályába járt – egyik tisztje volt annak a resinári lovas alakulatnak, amely népfelkelőként harcolt osztrák irányítás alatt a magyar forradalom ellen. A csapat zászlaját a temp-lomban őrizték.⁵⁵

Emil Cioran erről vagy nem tudott, vagy nem akart tudni, mert később – természetesen célzatosan – azon kesergett, hogy „elődeink nem szerettek eléggé, mert oly kevés vért áldoztak a szabadságért.”⁵⁶ A családjával is volt baja. Valami súlyos lelki teher nehezedett a családra. Az 1960-as években testvérének írt leveleiben családi átokról, „balszerencsé”-ről értekezett, és arról, hogy a melankólia „ízét és mér-gét” anyjuk „adta át nekünk”. Családi örökség az, hogy mindig is „unzufrieden voltam és vagyok”.⁵⁷ „A megfáradtság családomb sajátossága” – írta.⁵⁸ Constantin Noicának 1979-ben.⁵⁹ Aztán azt is elárulta, hogy atyai ágon a nagyapa, Șerban iszákos lett, utódai pedig terheltek. (Összesen hét gyermeke született.) És még később fedte fel német szerelmének, hogy az egyik nagyapa sok mindent elmulatott. Ezt anyja akkor mondta el, amikor lumpoló fiát kénytelen volt megszidni, mert végül is az Ortodox Nők Egyesületének elnöke volt, és a tagok megszólták fia miatt.⁶⁰ Csak-hogy – úgy tűnik – Șerban Cioran elzúllásának oka nem genetikai, hanem az, hogy 1895-ben – amikor már évek óta ő volt a polgármester – a polgármesteri hivatal kasszájából valaki kiemelt 12 ezer forintot, és ennek pótlására hitelt vett fel az Albina banktól, de miután nem tudott törleszteni, elvesztette a házáat, amelyet Partenie Cosma váltott magához, aztán hozományként átadta Octavian Gogának, a költőnek és politikusnak.⁶¹

Emil Ciorannak volt honnan és mit örökölnie – a filozófia iránti hajlamot is. A filozófia iránti vonzódás is benne lehetett a családi légkörben. A filozofálásra ösztönző „reménytelenség válsága” akkor adatott meg Emil Ciorannak, amikor 1921-ben Nagyszebenbe vitték, a liceumba. Az utat végigsírta.⁶² 1924-ben apja érsekségi titkár lett, és az egész család a városba költözött. Addig a gyermeket panzióba adták két idősebb osztrák hölgyhöz. Kedvesek voltak, de azért neki és román társainak nem egyszer azt mondták, hogy jobb lett volna, ha a hegyekben maradnak, annyira neveletlenek. Cioran ezt még 60 esztendő távlatából sem tagadta. Fejtő Ferencnek elmesélte, hogy amikor az egyik házinéni bejelentette nekik azt, hogy nővére meghalt, „mi gyerekek elhallgattunk egy pillanatra, de amikor kiment azt ajtón, harsány hahotázásban törtünk ki. Ezt azért mondom el, hogy lássa milyen volt a színvonalunk. ... A hegyek magányos világából szálltunk le a városba.”⁶³ És aztán itt a városi világban aztán „nem vonzottak csak a könyvtárak és a kuplerájok” – írta Noicának 1975-ben.⁶⁴ Később, amikor már Párizsban a neognoszticizmus prófétája lett, sejtelmesen úgy állította be magát, mint aki tudását otthonról hozta a parasztok világából, valami ősi, távoli örökségként, mert a riporter kérdésére, hogy a misztika iránti hajlamát, a világgal szembeni ellenségességét az ortodoxiából hozta-e, így felelt: „Ezek az eszmék inkább a bogomilok – a kathárok őseinek– gnosztikus szektájához kapcsolódnak, akiknek a hatása elsősorban a Balkánon érvényesült. Gyermekkoromban kifejezetten ateista voltam, és akkor még keveset szóltam. Amikor ebédnél sor került az imára, felkeltem és kimentem. Nagyon közel állok a román népben mélyen élő hithez, amely szerint a teremtés és a bűn egyazon dolog. A balkáni kultúra nagy részében a teremtést egyfolytában vádolják. Mi a görög tragédia, ha nem a kórus, azaz a nép állandó sírása? Dionüosz egyébként Tráciából származik.”⁶⁵

Úgy tűnik, gyermekkori emlékei, pontosabban egy-két kegyetlen pásztorháromkodás alapján vélte ezt. És állításának nincs igazán reális fedezete. Hiszen nemcsak Cioran tanulta meg az épater les bourgeois! módszereit, hanem a pásztorok is tudták, mit kell mondani az ártatlan papfiúnak, aki ismeretlenségüket kereste. Ugyanakkor tudjuk, hogy a román népi kultúrában a – Balkánon oly erős – bogomilizmus nem tudott mélyebb gyökeret eresztetni. Alig néhány román bogomil legendát tart számon az irodalomtörténet.⁶⁶ A bogomilizmus a lázadás ideológiája. És a kereszténység is potenciálisan magában hordja, hiszen minden állítás tagadásra is ingerel. A gnosztikusok a világot teremtő Jó Isten helyett olyan rossz istent hirdetnek, aki csak a fizikai világot hozta létre, a lélek viszont már jó istennek a műve. A gnoszticizmus választ ad arra a kérdésre, hogy miért rossz a világ. A gnosztikus spekulációknak lehet és van humanitárius irányzata. Schmitt Henrikről el lehetett mondani, hogy Krisztus legitim utódja volt, hiszen úgy vélte, „az emberiséget csak a tiszta megismerés – görögül gnosis – válthatja meg”.⁶⁷ De az aktivista fő irány a kommunizmus és a náciizmus felé mutat. Leninben és Hitlerben egyaránt fel lehet fedezni a gnosztikust.⁶⁸ Hiszen a gnózis, pontosabban a gnosztikus mítosz olyan sokszínűséget és ellentmondásosságot feltételez, amely megkérdőjelezi a Bibliában kifejezett örök emberi normákat, megkérdőjelezi a morált, és legitimálja az embercsoportok – fajok és osztályok szerinti hierarchiáját. A gnosztikusok lázadnak a fennálló rend ellen, és a maguk rendjét állítják fel, amelyben egyesítik a politikai és a vallási hatalmat.⁶⁹ A teremtett világ ellen lázadó keresztény csak bogomil vagy kathár lehet. Cioran bogomilizmusa sem öröklött és nem is tanult hagyomány, hanem intuitív, sui generis jelenség; gondolatvilágának egyik állandó mozzanata.⁷⁰ Hazai gyökereit később fedezte fel, Párizsban. Talán az is segítette ebben, amit Mircea Eliadétól hallott, amikor ez 1965-ben azt fejtegette, hogy mennyire nincs értelme az Isten léte ellen vagy mellett szóló érveknek és „meg kell elégednünk személyes bizonyosságokkal, álmokon, divinációkon, extázisokon, esztétikai emóciókon alapuló »maradványok«-kal.”⁷¹ Hasonlóképpen utólagos konstrukció az, hogy az *urát* szóba – ami unalmat jelent – a gnosztikus gyűlölet olyan jellegű kifejezésre juttatását magyarázta bele, mintha Sartre-nak a *nausée*-ről: a hányingerről szóló okfejtését olvasnánk. Dionüszoszra való utalással viszont Nietzschevel való szellemi rokonságát is kifejezésre juttatta. Hiszen ez Dionüszoszban találta meg a maga hőségét, az extázis istenében, őt dicsőítette, mint a felsőbbrendű ember prototípusát, szemben a szolgák, az elesettek Jézus Krisztusával. Cioran minden egyes elejtett mondata mögött nem csak egyszerűen valami természetes spontaneitás húzódik meg, hanem könyvtárnyi irodalomra épülő reflektált spontaneitás is.

AZ ESZMÉLKEDÉS KORA

Cioran tizenöt éves korától olvasott rendszeresen filozófiát. 1926-ból fennmaradt egy jegyzetfüzete is, többek között Diderot, Balzac, Eminescu, Tagore, Szolovjev, Dosztojevszkij, Flaubert, Schopenhauer, Nietzsche idézetekkel.⁷² A régi egyházi könyvek iránti meg-megújuló érdeklődését otthonról hozta. Ő maga nem említette, és életírói sem, hogy otthon még őriztek egy quodlibetszerű cirillbetűs kéziratot a 19. század elejéről. Címe: *Carte de glumă*, szó szerint: „Viccek könyve”, korabeli felfogás szerint „Szórakoztató könyv”, hiszen különböző verseket és történeteket tar-

talmazott, például Napóleonról is. Ma a nagyszebeni Román Ortodox Érsekség könyvtárában található. Talán ez lehetett gyermekkorának egyik első könyve – misztikusnak tűnő – cirill írással. Soha később nem említette. De a tizenhat éves Cioran kézírása – legalábbis néhány betűje – olykor nagyon emlékeztet a cirillre, bár lehet egyszerűen csúnyán írt. Az olvasás szenvedélyében a nagylélegzetű műveket szerette. Cél nélkül olvasott, ám mégis valami cél csak vezette.

„Mit tudok megtanulni egy nap alatt” – ez (1927 március 30-án papírra vetett) néhány oldalas elmélkedésének a címe. (Öccse, Aurel, aki a családi hagyatékot rendezte, ráírta, nem tudja, hogy bátyja közölte-e valahol ezt az írását. Nem valószínű. Túl kitárulkozó, és szinte még ellentétes képet ad arról a Cioranról, aki önnön későbbi vallomásaiból lép elének, és mégis ráismerünk.) Gyötörte a gond és elfogta a melankólia, hogy „életem nem banális, nincs-e ugyanazon társadalmi és morális törvényeknek alávetve, mint a többieké, nem redukálódott-e az anyagi és szellemi foglalatosságok keskeny körére, nem kötődik-e csak ahhoz, ami mulandó és időleges. Vajon cselekedeteimben lesz-e elég erő, hogy szembeszálljanak az idővel? És olyankor olyan munkaerő fog el, amely meghaladja a szokásosat, a gondolatok koncentráálásának nagy ereje és az erőfeszítések koncentrálása olyan elánban, amely az alkotó lelkesedéssel határos. Olyankor eszemmel az emberi gondolkodás határa fölél szeretnék emelkedni, és azt kívánom, hogy széttűzzak minden határt, amely elválaszt a tökéletességtől, ami ugyanakkor az emberi léttel való inkompatibilitást jelent. De – jaj – ez az elán megtörik az élet szűk követelményein. Az élet fragmentálja, szétszórja az ember gondolatait, mindennapi cselekedetek felé tereli, azokká alakítja, miként a homok hullámok elfedik a talaj szabálytalanságait. Az életben minden cselekedet egy morzsa a gondolatainkból.” Miután felrögtte magának, hogy így eltért a tárgytól, azt vizsgálja, hogy egy nap vajon úgy telik-e, ahogy egy levél úszik a vízen vagy miként egy fatörzs, amely akadályokba ütközik. „A nehéz álom, amelyet ritka álmok színeznék, meghal, amikor a titokzatos éjszaka egybeolvad a nappal világos fényével.” Az ablakon a szobát átjáró nap sugaraival „a természet a maga gondolatait akarja közölni velünk, és azt a határtalan altruizmust is sugallni akarja, és azt a kellemes jóságot is, amely az ő életét is hevíti. Olyan szép a természet, hogy az emberek bölcsessége okkal nevezi »anyának«, hiszen nagy gondolatokat táplál és intenzívvé teszi az érzékenységet. A természet a maga ékesen szóló pontosságával mutatja meg, hogy milyen helyet foglalunk el a végtelen léttel szemben. Ő adja meg nekünk alsóbbrendűségünk és felsőbbrendűségünk tudatát. Megmutatja nekünk, milyen a viszony az időleges és az örök, a határolt és határtalan, a szeretet és gyűlölet között. A természet az emberek Istene.” Az antik istenek olyan emberi lények, akikben a természet bizonyos ágai konkretizálódtak. Az antik képzelet szüleményei. Az iskola unalmas refrén, kellemetlen próza, de fegyelemre és türelemre nevel. A könyvek és az újságok az embertől idegen világot képviselnek, és szemünk előtt vonulnak el az élettelen maszkok, energia és lelkesedés nélkül. Ezek nem tartoznak az optimisták közé, márpedig „az optimista nagy alkotó erővel rendelkezik, az élet mély megértése jellemzi, erős lelke erkölcsös és altruista jellegű cselekedetben teljesül ki.” De mit lát az elmélkedő Cioran az utcán? Egy részeg, aki tőle kérde meg, hogy melyik utcában jár épp akkor. Egy teli aktatáskával elhaladó figurát, aki úgy viselkedik, mintha mások élete függne tőle. Egy jóképű fiút, aki szerelmének susog a fülébe. Egy bevásárló cselédet. Egy gusztustalan részeg nőt. Ez az

élet: „kontraszt és harmónia, szeretet és gyűlölet, fősévénység és altruizmus, egoizmus és teljes önfeláldozás”. Az ellentétek oka: „I. Az emberi jellem. II. A társadalmi szerveződés.”⁷³

Mindez jellegzetes kamaszvallomás, kicsit koravén és gyermeketeg, tudálékos és természetes. Ez a kamasz másként jelenik meg, mint ahogy az idősödő Cioran megjelenítette. Igaz, a kitűnni vágyást mindig is hangsúlyozta. A „pesszimizmus apologetája”⁷⁴ alighanem meglepődött volna, ha hajdani optimizmusáról olvasott volna. Ami a legmeglepőbb, még nem érezni azt a törést, amit a gyermekkori paradicsomi világból való kiszakadás jelentett – később. Most mintha még benne élne, ha besütyött a nap, viszont a hétköznapi világ taszítja, és a kitörés vágya fűti.

Mindez az olvasásra ösztönözte. „Éveken keresztül – vallotta Constantin Noicának 1975-ben – csak olvastam, hogy megszabaduljak a felelősségtől. Naponta órákon keresztül csak olvastam. Természetesen semmi közvetlen hasznot nem húztam az egészből, ha csak nem sikerült magamban azt az illúziót táplálnom, hogy valamit csinálok. Kevés ember falt annyi könyvet, mint én.”⁷⁵ 18 éves korában már rá lát a filozófiai tájra: „... a modern filozófia elvesztette objektív szemlélődő jellegét, ami a görög filozófiát jellemezte. És ennek oka: az absztrakt elvek alárendelődtek a konkrét élet szükségleteinek. Például: a morál metafizikai posztulátuma Kantnál, az életöröm Nietzschénél, az elvek konkrét finalitása Jamesnél és Bergsonnál stb.”⁷⁶ Nemsokára már ő is ott szerepel ezen a sorban. De előbb az élet következett, és benne törések, traumatikus törések egész sora.

A kuplerájba pedig – Kanttal a zsebében – első szerelmi csalódása vezette. Még a gimnáziumban történt, az ami „hosszú évekre meghatározta magatartásomat”. Filozófiával foglalkozott és szerelmes volt egy lányba, egyik iskolatársába. Félénk volt, nem mert közeledni hozzá. Viszont mit lát egyszer a városi parkban, amikor nevetgélés verte fel filozófiai könyvéből: a szeretett lányt, amint az osztály által megvetett Tetű nevű alakkal incselkedett. „Még ötven év távolából is tökéletesen emlékszem, mit éreztem akkor. Lemondok a részletekről. A fontos az, hogy megesküdtem: végeztem az »érzelmek«-kel. Így lettem makacs bordélylátogató.”⁷⁷ Hogy aztán a nemibetegség-romantikában tetszelegjen, abban, hogy sikerült összeszedni valamit, pontosabban azért panaszkodott, hogy nem sikerült. Akkor már diszkrétebb volt, amikor egyik indiszkrét barátjának arról panaszkodott, hogy olyan külsővel, mint az övé, legfeljebb cselédlányokat tudna felcsípni a Nemzeti Színház kakasülőjéről.⁷⁸ Az nem biztos, hogy olyan sokat mászkált a kuplerájokba, valószínűbb annak megvallása, hogy a sorsdöntő szerelmi csalódás után 5–6 évig lánnyal nem állt szóba.⁷⁹ (Az eseten még 1963-ban is kesergett, de aztán 1967-ben már tényyszerűen nyugtázta: „Mindarra, amire képes vagyok, mindaz a kevés, amit érek, kamaszkorom nagy félénkségének köszönhetem. Ennyiben Tonio Krögerre ütök.”⁸⁰

A BUKARESTI DIÁK

1928-ban beiratkozott a bukaresti egyetemre. Bukarest újabb megrázkódtatás. Az első Resinár, a boldog gyermekkor elhagyása, amikor „véleg eltört valami” benne – nyilatkozta.⁸¹ Resinárhoz képest Nagyszében idegen – német – világ. Viszont európai város. „Álmaink városa Bécs volt”.⁸² Ezzel szemben Bukarest a balkáni ellentétek, a luxus és a nyomor színtere. A száműzetés újabb állomása. A diákotthon

sivársága elől a könyvtárba menekült, ahonnan rálátott a királyi Palotára, utálta, sőt gyűlölte is az ott sertepertélő fényes társaságot, és mindenekelőtt magát a királyt.⁸³ Gyűlölte és csodálta a jól öltözött fiatalokat, akik szép lányokkal jöttek a korszolyapályáról – jegyezte fel frissen egyik barátja a naplójába.⁸⁴ Négy éven keresztül filozófiát tanult, természetesen tanárainak többségével is elégedetlen volt – ahogy a gyermekkorukban túl sokat olvasott fiúk szokták. Igyekezett alkalmazkodni, de a professzorok eszén nem lehetett túljárni, 1930-ban ösztöndíjkérését elutasították. Bergsonról – pontosabban a bergsoni intuíciónál – írta szakdolgozatát. De csak magna (és nem summa) cum laude.⁸⁵ Bergsonról tartott előadást a Criterion-körben, amelyben nagy nyilvánosság előtt az új utakat kereső fiatalok egy-egy témájukról számoltak be. A körnek mára mítosza lett. Hiszen tagjai szabadon beszéltek a legkülönbözőbb világnézet hívei, a legkülönbözőbb témákról, mint például Lenin vagy Mussolini. Aztán lassan szinte mind a szélsőségek vonzásába kerülve besoroltak egy-egy mozgalomba, néhányan a kommunista pártba, sokan a Vasgárdába. Aztán felülről megkapta a kegyelemdőfést, 1934–35-ben a criterionisták még lapot is adtak ki, de aztán az is megszűnt.⁸⁶ A kör széthullása erősen hatott Eugen Ionescúra, megihlette. Amit látott és tapasztalt, később Párizsban felhasználta a *Rinoceroszok* című darabjához. Ebben a fasizálódás, a rinocerizálódás modellszerű folyamatát érzékeltette: a szereplők először csak egy-két szóbeli engedményt tesznek, aztán besorolnak a rinoceroszok közé. Cioran életútja is ezt példázza – a maga módján, mert ő viszont rendhagyó eset volt.

Cioran 22 éves korában azonban nem filozófusnak érezte magát, hanem „a halál szakértőjének”.⁸⁷ 21 éves korában kezdett írni, egyik esszéjét a másik után, és 22 éves korában állította össze első kötetét „A kétségbeesés csúcsain” címmel.

1928 decemberében – jó egy hónappal azután hogy beiratkozott az egyetemre – már „A mindennapi tragikum” című eszmefuttatás előre jelzi a majdani könyvet. „Az álom pókhálójából kiszakadó ember az idő és tér fölé emelkedik a semmi, a nemlét tiszta absztrakciójába, a tudat pedig a lét hűsítő, ritmikus kitérőseit érzékelheti. Egyszerű fiziológiai folyamat révén megszakítjuk a kapcsolatot a környezettel.” Donquijote-i lendülettel projekciókba veti magát az ember – fejtegeti Cioran, és amikor gazdagítani akarja a szellemi kincstárát, összeomlik a kétely, és megnyilatkozik az egyéni mindennapi tragikuma. „Aki sohasem érezte magában az örült vágyat, hogy donquijote-i alkotó örültséggel eljusson az abszolútumhoz, aki sohasem érezte mindennapi tragikumát annak, hogy az ideálok széttörnek a szenvedések tömegébe, amely elfogja az ember testét és lelkét, hogy végül is felemelkedjék a szellemi derű olimposzi csúcsaira, az még nem ivott csak egy cseppet a lét kelyhéből.” Mert csak a szenvedés alkotó, de nem a fizikai, hanem „a szellemi szenvedés, a nyugtalanság, amely beoltja a lélekbe a nagy színeváltozások démoni és szomatikus nosztalgiáját, a nagy átalakulásokét. Sok romantika lesz egy vallomásban, de nem kevésbé igaz, hogy sok igazság van benne. Mi, akiknek tiszta a tudata, miközben a színeváltozás keresztjével megyünk fel a halál Golgotájára, hogy harmadnapon feltámadjunk, mi, akik lelkileg aláestünk a mélységekbe, hogy felemelkedjünk az emberiséggel és a kozmosszal való megbékélés biztos sziklájára, mi mondjuk ezt a legmélyebb őszinteséggel, még akkor is, ha ez gazdag lírizmus alapja.” Persze, ahhoz, hogy elérjen „a kétségbeesés csúcsai”-ra, még sok mindennek kellett történnie. De ez a kis esszé jelzi az ambíciót, és azt, hogy megtalálta a műfajt, csak

még hiányzik az irodalomhoz szükséges nyelv és élmény. Talán egyelőre nem is nagyon erőltette. Önnön pátoszában élve dolgozott benne a megváltás archetípusa, hogy Jung kifejezésével éljünk

Két hónap múlva „A kamaszkor” című három oldalas írásában leszámolt a kamaszokkal. Ez „a szenvedés és vívódás szakasza”, a lelki dráma oka metafizikai és szexuális. Ez feledteti a gyermekkort, a mesék világát. A tizenöt éves kamasz, már mindent tagad. Vége „a gyermekkori fanatikus álmoknak”, a kamasz „többé-kevésbé nihilista”, és „a semmi – nem tudom milyen – varázsát állítja szembe a valósággal”. A tizenhat éves kamasz már materialista, az a valós, a reális, amit érzékel, és hisz az értelemben. Egyesek számára azonban tizenhét évesen kezdődik a tragédia: a metafizikai érzékenység szembeszáll a materializmussal, és akik szembesülnek saját belső bizonytalanságaikkal, azok lelkében már hat „a megtisztulás balzsama”.⁸⁸ Talán soha nem volt ilyen őszinte Cioran, és naiv – ha arra gondolunk, amit az önjelentéséről vallott. Igaz, mintha a kitárulkozást sokallta volna, mert a szexualitásról már hallgatott. Ez a lélekbúvárokra maradt. Lelkesen ki is mutatták az Ödipuszkomplexust⁸⁹ – mint ahogy ezt mindenkinél megteszik. Ő viszont az említett három oldalon, amikor az individuációt vázolta fel, saját pszichogramját alkotta meg. Még hozzá hitelesebben, amikor később kis vademberként jelenítette meg magából a gyermeket, aki a resinári paradicsomban élte világát. Láttuk, könyvek között nőtt fel, és láthatjuk, meséltek neki. A paradicsomi kis vadember retrospektív álom, aminek persze szintén van valóságalapja. Az sem kétséges, hogy átment az általa felvázolt individuáció szakaszain, de nem szakadhatott el tőlük. Benne élt a mesevilág gyermeke, a tagadó, a materialista és a metafizikus kamasz. Aztán – írta már 1957-ben – „a kamaszkor végén törvényszerűen fanatikusok vagyunk, magam is az voltam – a neveltségesség.”⁹⁰ Valójában ez már a fanatikus kamasz, aki azt hiszi, hogy kilépett a kamaszorból, miközben a mesére áhítózó gyermek, a tagadó, a materialista és a metafizikus kamasz keveréke. Kérdés: a fanatikus kamaszban mikor melyik és miként kerekedett felül; és mikor következik el az a bizonyos megtisztulás? Miközben – mint néhány évvel túl a hetvenen megvallotta – nem telt el nap a melankólia válsága nélkül. Az írás lett a terápia, minden írása győzelem a bátortalanság fölött.⁹¹ Hiszen, „ha az ember ír, akkor úgy kell tennie, mintha egyedül lenne a földön, és egy része az abszolútumnak”.⁹²

JEGYZETEK

- 1 Cioran: *Cahiers 1957–1972*. Paris, 1997. 545.
- 2 Cioran: *Œuvres*. Paris, 1995.
- 3 Cioran: *Œuvres*. Szerk. Nicolas Cavaillès, Aurélien Demars. Paris, 2011.
- 4 Emil Cioran: *Opere. I-II*. Szerk. Marin Diaconu. București, 2012.
- 5 Cioran: *Opere. I*. CLXXXVII.
- 6 Cioran: *Schimbarea la față a României*. București, 1936. 203.
- 7 Cioran: *Cahiers*, 921..
- 8 Cioran: *Entretiens*. Paris, 1995. 20.
- 9 *Convorbiri cu Cioran*. București, 1993. 67.
- 10 Cioran: *Entretiens*, 230.
- 11 Gabriel Liiceanu: *Cearta cu filozofia*. București, 1992. 157.

- 12 Gabriel Liiceanu: *Itinerariile unei vieți: E. M. Cioran. Apocalipsă după Cioran*. București, 1995. 10. A könyv két részből áll. Az első életrajz, a második beszélgetés. A francia változat fordítás románból, szép képekkel. *Itinéraires d'une vie: E. M. Cioran*. Paris, 1995.
- 13 Mattheus: *Cioran*, 32.; Zarifopol-Johnston: *Searching for Cioran*, 34.
- 14 Ștefan J. Fay: *Caietele unui fiu risipitor*. București, 1994.
- 15 Miskolczy Ambrus: Teleki László szereplése a reformkori Erdély politikai életében. *Teleki és kora*. Szerk., Praznovszky Mihály és Rozsnyói Ágnes. Salgótarján, 1987. 61–89.
- 16 Octavian Comanici: Monografia satului Veneția. București, Biblioteca Academiei, Manuscrise, A 2720.; A Cioran geneológiájával foglalkozó cikk is világosan jelzi, hogy a Baron (=báró) ragadvány-név volt. (Mihai Sorin Rădulescu: Emil Cioran și geneologia sa. Ld. Cioran: *Opere. II.* 1614.) Ennek ellenére a szakirodalom ragaszkodik a bárósághoz.
- 17 Aurel Cioran: „Cine știe când ne mai vedem?” *Euphorion*, 1996. 61–63. sz. 23.
- 18 Arhivele Naționale, Sibiu, Fond Al. Vaida-Voevod, nr. 26. caietul nr. 3. 12.
- 19 Aurel Cioran. *Fratele fiului risipitor*. Szerk. Anca Sârghie, Marin Diaconu. Cluj-Napoca, 2012. 104.
- 20 Cioran: *Entretiens*, 288.
- 21 Cioran: *Cahiers*. Paris, 1997. 126.
- 22 Michael Jakob: Leçons de sagesse. *Magazine littéraire*, 1994. dec. 327. sz. 18–27. [http://mp3leaf.com/mp3-cioran-download.html#:cioran michael jacob 1989.mp3](http://mp3leaf.com/mp3-cioran-download.html#:cioran%20michael%20jacob%201989.mp3) (2013-11-23)
- 23 Cioran: *Cahiers*, 514.
- 24 Cioran: *Œuvres*, 1995. 1308.
- 25 Cioran: *Entretiens*, 277.
- 26 Ionel Necula: Emilian Cioran. *Viața românească*, 2003. 8–9. sz. 90.
- 27 Aurel Cioran. *Fratele fiului risipitor*. Szerk. Anca Sârghie, Marin Diaconu. Cluj-Napoca, 2012. 107.
- 28 [http://mp3leaf.com/mp3-cioran-download.html#:cioran centenaire_1.mp3](http://mp3leaf.com/mp3-cioran-download.html#:cioran%20centenaire_1.mp3) (2013-11-20)
- 29 Emil Cioran, Luca Pițu, Sorin Antohi: *Le Néant roumaine. Un entretien*. Iași, 2009. 57.
- 30 Cioran: *Entretiens*, 193.
- 31 Cioran: *Scrisori către cei de-acasă*, 319.
- 32 Cioran: *Scrisori către cei de-acasă*, 94.
- 33 Cioran: *Entretiens*, 33.
- 34 Cioran: *Interprétation des rêves. L'Herne*, 2009. 162.
- 35 Cioran: *Entretiens*, 122.
- 36 Cioran: *Entretiens avec Sylvie Jaudeau*. Paris, 1990. 18.
- 37 Cioran: *Entretiens*, 68–69.
- 38 Cioran: *Entretiens*, 150.
- 39 Cioran: *Entretiens*, 297.
- 40 Cioran: Un mot sur Leopardi. *L'Herne*, 2009. 300.
- 41 http://www.biblacad.ro/Donatie_Cioran/ms.1_Emil%20Cioran.pdf (2013-11-27)
- 42 Păcăla Viktor: A Nagyszében vidéki resinárok lakóhelye és életviszonyai. *Földrajzi Közlemények*, 1905. XXXIII. k. 8. sz. 323–324.
- 43 Cioran: *Entretiens*, 155.
- 44 Cioran: *A bomlás*, 32.
- 45 Emil Cioran: Am conviețuit cu moartea. Adevărul literar și artistic, 1995. 275. sz. Ld. Dorin Gogâlea: Emil Cioran o alternativă la Homo—Europaeus, 2007. 10. <http://www.bjastrasbiu.ro/personalia//11.cioran.pdf> (2013-11-20)
- 46 Cioran: *Entretiens*, 112.
- 47 Cioran: *Entretiens*, 286.
- 48 Haan Lajos: Napló. OSZKK, Quart. Hung. 1952. 71.
- 49 Mihai Sorin Rădulescu: Emil Cioran și geneologia sa. Ld. Cioran: *Opere. II.* 1610.
- 50 Rădulescu: Emil Cioran, 1618.
- 51 Emilian Cioran: *Șapte generații de preoți și protopopi – profesori din aceeași familie: Barcianu 1699–1903*. Sibiu, 1991. 78.
- 52 Zarifopol-Johnston: *Searching for Cioran*, 33. is tévesen Comant tartja Emil nagyapjának.
- 53 Ioan Ciprian Căndea: Protopopul Emilian Cioran, o viață în slujba Bisericii. *Revista Teologică*, 2009. 2. sz. 74. <http://www.revistateologica.ro/pdf/4%20ioan%20candea.pdf> (2014-05-14)
- 54 Aurel Cioran. *Fratele fiului risipitor*. Szerk. Anca Sârghie, Marin Diaconu. Cluj-Napoca, 2012. 100.; Comannak (1798–1864) volt ugyan egy Coman nevű fia, de nem sokat élt, csak 1854-től 1862-ig. (Rădulescu: Emil Cioran 1610.) Lehet, hogy valaki a családból a Coman ragadványnevet kapta.
- 55 Petru Broté: *Libera comună regescă Reșinariu*. Sibiu, 1878. 26.

- 56 Emil Cioran: *Schimbarea la față a României*. București, 1936. 41.
- 57 Cioran: *Scrisori către cei de-acasă*. București, 1995. 57.
- 58 Cioran: *Scrisori către cei de-acasă*, 310.
- 59 Liiceanu: *Cearta*, 137.
- 60 Fridgard Thoma: *Um nichts in der Welt. Eine Liebe von Cioran*. Bonn, 2001. 31.
- 61 Ioan Ciprian Căndeia: Protopopul Emilian Cioran, o viață în slujba Bisericii. *Revista Teologică*, 2009. 2. sz. 75. <http://www.revistateologica.ro/pdf/4%20ioan%20candea.pdf> (2014-05-14)
- 62 [http://mp3leaf.com//mp3-cioran-download.html#:cioran centenaire_1.mp3](http://mp3leaf.com//mp3-cioran-download.html#:cioran%20centenaire_1.mp3) (2013-11-20)
- 63 Cioran: *Entretiens*, 191–192.
- 64 Cioran: *Scrisori către cei de-acasă*, 305.
- 65 *Convorbiri cu Cioran*. București, 1993. 10.; Cioran: *Entretiens*. Paris, 1995. 10.
- 66 N. Cartoian: *Istoria literaturii romane vechi*. București,, 1980. 114-115.
- 67 Csécsy Imre: *Világos pillanat*. Bp. 1946. 238.
- 68 Alain Besançon: *Les origines intellectuelles du léninisme*. Paris, 1977.; Harald Strohm: *Die Gnosis und der Nationalsozialismus*. Frankfurt am Main, 1997.
- 69 Peter Koslowski: *Der Mythos der Moderne. Die dichterische Philosophie Ernst Jüngers*. München, 1991. 188–189.
- 70 Cornelius Hell: *Skepsis, Mystik und Dualismus. Eine Einführung in das Werk E. M. Ciorans*. Bonn, 1985. 94-104.
- 71 Mircea Eliade: *Jurnal. I*. București,, 1993. 541.
- 72 Liiceanu: *Cearta*, 140.
- 73 ASTRA, Sibiu, Arhiva Cioran, CXXXII//88. Az olvashatatlán szavak jelzésével közli Marin Diaconu: Manuscrise românești ale lui Emil Cioran. *Analele Universității București, Filosofie, I*. 2011. 9–11.
- 74 Emil Cioran, Hans-Jürgen Heinrichs: «Scrisul o terapie reală». *Lettre internationale*, 1998. 27. sz. 6.
- 75 Cioran: *Scrisori către cei de-acasă*, 305.
- 76 Emil Cioran: Imperialismul dinamic al vieții. *Analele Universității București, Filosofie, I*. 2011. 12.
- 77 Cioran: *Exerciții de admirație*. București, 1993. 166.
- 78 Petre Comarnescu: Ca un singuratec... *Pro & contra Emil Cioran*. Szerk. Marin Diaconu. București, 1998. 236.
- 79 Mattheus: *Cioran*, 40.
- 80 Cioran: *Cahiers*, 167., 547.
- 81 [http://mp3leaf.com//mp3-cioran-download.html#:cioran michael jacob 1989.mp3](http://mp3leaf.com//mp3-cioran-download.html#:cioran%20michael%20jacob%201989.mp3) (2013-11-13)
- 82 Cioran: *Entretiens*, 19.
- 83 Cioran: *Entretiens*, 132.
- 84 Arșavir Acterian: *Jurnalul unui pseudo-filozof*. București, 1992. 102.
- 85 Cioran: *Opere. I*. CLXVII– CLXVIII.
- 86 Horia Dumitru Oprea: Criterion – O istorie. <http://istoriiregasite.wordpress.com/2013/01/18/criterion-o-istorie/>
- 87 Emil Cioran: *Pe culmile disperării*. București, 1990. 23.
- 88 http://www.biblacad.ro//Donatie_Cioran//ms.1_Emil%20Cioran.pdf (2013-11-27)
- 89 Valentin Protopopescu: *Cioran în oglindă*. București, 2003. 47–59.
- 90 E. M. Cioran– Constantin Noica. *L'ami lointain*. Paris–Bucarest. Paris, 1991. 9.
- 91 Cioran: *Entretiens*, 136.
- 92 Cioran: *Entretiens*, 212.